

Niels Bukh som politiker og ideolog

Af John T. Lauridsen

Den 14. december 2001 forsvarede lektor, ph.d. Hans Bonde ved Københavns Universitet sin afhandling »Niels Bukh. En politisk-ideologisk biografi« 1-2 (Museum Tusulanums Forlag 2001) for den filosofiske doktorgrad. De officielle opponenter var forskningschef, dr.phil. John T. Lauridsen, Det Kongelige Bibliotek, og lektor, dr.phil. Henrik S. Nissen, Københavns Universitet. I det følgende gengives i lettere revideret form John T. Lauridsens indlæg som 1. officielle opponenter.

1. De originale valg

Der er inden for de sidste 10 år fremkommet et hidtil uset antal disputatser om det 20. århundredes danske historie, hvor biografien har været den valgte ydre form: Kurt Jacobsens om DKP's mangeårige formand Aksel Larsen (1992), Wilhelm Christmas Møllers om onklen, den konservative leder John Christmas Møller (1993), Bo Lidegaards om diplomaten Henrik Kauffmann (1996), Niels Finn Christiansens om den socialdemokratiske politiker og kulturhistoriker Hartvig Frisch (1993) og Thomas Søderqvists om lægen og nobelpristageren Niels Jerne (1998). Genren biografi er blevet populær, også når det gælder kvalificeringen på det højeste videnskabelige niveau. På den måde kan den afhandling om gymnastikpædagogen og højskolemanden Niels Bukh, som lektor Hans Bonde i dag forsvare for den filosofiske doktorgrad, siges at være et nyt bidrag, der bekræfter en tendens.

Det er imidlertid både rigtigt og forkert. Præses har ganske vist grundlæggende valgt den traditionelle biografiske form, hvor vi følger hovedpersonen kronologisk fra fødsel til død, selv om han forsøger diverse – tvivlsomme – nyskabelser, som jeg skal komme tilbage til. På den anden side adskiller han sig markant fra de lige nævnte, biografisk anlagte disputatser på et meget centralt punkt. Når f.eks. Kurt Jacobsen skriver om Aksel Larsen, er det politikerens, der er i centrum. Når Søderqvist skriver om Jerne, er det lægens forskning, der er i centrum. Selv om de ikke udelader eller bortretoucherer de biograferedes øvrige liv, er der ingen tvivl om, hvad der udgør det væsentlige for hovedopfattelsen af de biograferede. Derfor kunne man forvente, at en biografi om Niels Bukh mest handlede om det, der udgjorde mandens hovedindsats, og det, han er mest

kendt for: indsatsen som højskolemand og gymnastikpædagog. Det ville være, hvad præses selv betegner som en universel biografi. Præses har i stedet valgt at lægge vægten et ganske andet sted, nemlig på »det politiske, ideologiske og nationale område« (s. 22). Og dermed skrive en mere tematisk anlagt biografi. Jeg siger udtrykkelig »mere tematisk«, for præses vil stadig have de øvrige komponenter i Niels Bukhs liv med. Gymnastikken fylder temmelig meget i en biografi, der signalerer i undertitlen, at den er politisk-ideologisk.¹

Det er et originalt valg, præses har foretaget. Ikke det forventelige. Det er også et svært valg. På den ene side byder der sig en stor mængde, ikke lige brugbart kildemateriale til, på den anden side er det en vanskelig opgave at finde et analysesæt og begrebsapparat, der giver frugtbare resultater, når præses vil indskrive en ikke-politiker i politikken og give ham politisk betydning i samtiden. Vanskelighederne forstærkes af den valgte hovedperson: Niels Bukh var kontroversiel i sin samtid; præses strammer det endog til at karakterisere ham som abnorm, da han »gang på gang i så høj grad (lod) hånt om rolleforventningerne« (s. 26). Det kan kun skærpe forventningerne til afhandlingen!

Hovedpersonen er mangefacetteret: Niels Bukh var den fattige fiskerdreng, der blev verdensberømt gymnastikleder. Han var den succesrige højskoleleder, der grundlagde sin egen højskole, hvor der efterhånden blev rejst et omfattende bygningskompleks, som alt fra skolebørn, politikere, ministre og kongelige til Det Tredje Rigets ledere skulle se. En årrække var han med sine elitegymnaster nærmest et omrejsende nationalsymbol for Danmark. Han satte heller ikke sit lys under en skæppe, men var stærkt selvovervurderende: Det var meget godt at trykke hånd med kong Christian den 10. eller statsminister Th. Stauning, men det var rigskansler Adolf Hitlers hånd, han helst ville trykke. Selv så han sig gerne i en førerrolle. Fagforeninger afskyede han, de kom på tværs af hans planer som forretningsmand. Antikommunismen var en given sag. Bukh blev efterhånden millionær og godsejer, citeret og feteret. Han var også homoseksuel, hvilket gav ham en vis sårbarhed. Han kunne ikke tåle at tabe i Matador (!), ja han kunne i det hele taget ikke tåle at tabe (måske derfor holdt han sig til gymnastikken og blev ikke konkurrerende sportsmand); tålte heller ikke at blive sagt imod. Han var hårdhændet over for sine elever, i værste fald ydmygende, og gjorde åbenlyst forskel på dem.

1. Udtrykket »... politik set fra en Gymnastiksal« bruges i *Nordsjællands Venstreblad*, 23.10.1933. Det er citeret hos Bonde s. 270.

Der kunne nævnes flere facetter endnu, men jeg lader det blive ved disse. Min pointe er, at Bukh var meget langt fra at være politiker eller ideolog. Han skrev ikke selv mange politiserende indlæg i aviser og tidsskrifter, interesserede sig ikke for partipolitik, var ikke et »politisk dyr«, der smidigt manøvrerede mellem store interesseorganisationer og ledende parlamentarikere på Christiansborg. Han fik heller ikke et stort og omfattende kontaktnet blandt indflydelsesrige personer og organisationer. Som præses må konstatere: »...han præsenterede i hovedsagen kun sig selv« (s. 26).

Derfor bliver hele afhandlingen »forsøget på at studere *politiske processer uden for* traditionelle rammer som foreninger, partier og parlament« (s. 22, min fremhævelse, JTL) Det er det andet originale træk ved afhandlingen og endnu et valg, der gør opgaven svær. Så langt så godt.

Hvordan udfolder præses så sine valg? Lykkes dette projekt for ham? Hvilke teser bliver formuleret? Og på hvilket grundlag?

2. Teser og teoretikere

Der er 1) »Hovedteser«, 2) »grundlæggende teser«, 3) »udvidet hypotese 1« og 4) »underteser«. Mindre kan ikke gøre det. Præses arbejder med alle fire kategorier, selv om jeg trods alt ikke har fundet mere end *en* hovedtese (s. 62-65).

Jeg vil citere hovedtesen (s. 62): »Afhandlingens hovedspørgsmål er, hvordan og hvorfor Niels Bukh og hans gymnastik først kunne opfattes som et symbol på frigørende 'folkelighed' og siden i stigende grad på højreradikale holdninger med en affinitet til nazismen.«

Jeg finder ikke tesen i sig selv uproblematisk. Den postulerer en modsætning mellem to adskilte faser i opfattelsen af både personen Niels Bukh og hans gymnastik. Først opfattes både Niels Bukh og hans gymnastik som symbol på frigørende folkelighed, siden er begge symbol på højreradikale holdninger. Er sagen ikke, at i perioden, *før* Bukh åbent politiserede, var gymnastikken ene om at tegne hans profil i offentligheden, og at det først er i perioden, da han åbent politiserede, at gymnastikken blev inddraget som en del heraf? Ved min skelnen og adskillelse af gymnastik og politiseren/politisk stillingtagen i den tidlige fase bliver det i hvert fald mindre vanskeligt at forklare Bukhs politiske udvikling før 1933 – eller hvor vi skal sætte skellet/skellene.

Er der kun *en* hovedtese, er der til gengæld 10 »grundlæggende teser« (nummereret 1-10, s. 64) og yderligere fire »underteser af snævrere idrætshistorisk betydning« (benævnt tese A-D, s. 65). Underteserne vil

jeg ikke komme ind på, men holde mig til afhandlingens hovedanliggende, den politiske dimension. Jeg vil heller ikke komme nærmere ind på »udvidet hypotese 1« om Bukhs præg af *völkisch* nazismeopfattelse 1933-43, da 2. opponent vist kommer ind herpå (s. 64, kap. IV og s. 716). I parentes bemærket har jeg ikke fundet en »udvidet hypotese 2«, men jeg kan have overset den i vrirten af teser.

De 10 »grundlæggende teser« kunne jeg bruge megen tid på alle sammen, men det tillader tiden ikke. Blot vil jeg som eksempler trække nogle af »teserne« frem for at angive deres karakter:

»Tese 1: Niels Bukh blev gennem sine gymnastikturneer central for Danmarks ansigt udadtil (især kap. II, III, VI og VII).« Som tese betragtet er der ikke meget *schwung* over den. Den letter ikke. Det er ikke engang nyt, men fremgår af den foreliggende litteratur. Hvad skal vi med den?

»Tese 7: Niels Bukhs biografi illustrerer, hvor tolereret højreradikale holdninger var i brede dele af det danske samfund. Accepten af Bukh gik dog – uden for højreradikale kredse – ikke på hans politiske holdninger, men på hans ret til at fremføre dem.« Er denne tese ikke vel tilbageskuende, forstået på den måde, at den sort-hvid-optik, der siden kom til at omgærde nazismen, her er tilbageprojekteret til 1930'erne? Nazismen var endnu ikke stigmatiseret og forbundet med krigsforbrydelser før 1940. Tilmed var det ikke en politiker af vægt på tinge, der udtalte sig, men en stemme fra gymnastiksalen. Det mindskede ikke »tolerancen«, tværtimod kunne mere måske accepteres af en person med en baggrund, der ikke var politisk. Derfor: Hvor velegnet er personen Niels Bukh til at illustrere tidens tolerance for højreradikale holdninger, hvis spørgsmålet overhovedet er videre frugtbart og relevant? Hvorfor skulle en gymnastikleder ikke kunne rose Det Tredje Rige sådan helt generelt i et land, hvor regeringen havde sat sig det mål at opretholde det bedst mulige forhold til den store nabo? Der var jo flere politikere fra de store partier, der ikke holdt sig tilbage på det punkt.

»Tese 8: Venstre-regeringen Knud Kristensen hjalp Bukh under retsopgøret.« (kap. X). Det kræver jo ikke de store greb at be- eller afkræfte dette. Også denne tese har konstaterende karakter.

»Tese 9: Der er fortsat usikkerhed om væsentlige sider af Bukhs ideologiske udvikling.« Citat slut. Og præses' egen kommentar til denne tese er, citat: »Dette er egentlig ikke en tese, men snarere en konstatering af grænserne for denne afhandlings erkendelser«. Citat slut. Jeg kan tilslutte mig, at vi her er helt ovre i det konstaterende. Ordet tese er ikke det rette i denne sammenhæng. Det er forkert begrebsanvendelse. Hvorfor så ikke helt udelade den?

»Tese 10: Niels Bukhs liv og virke er et markant eksempel på, at det private og det politiske kan være vævet ind i hinanden (især kap. IV).« Til præses vil jeg sige: Mon ikke det er reglen? Tag blot Søderqvists biografi af Jerne! Denne tese vil heller ikke rukke ved noget.

En undtagelse danner retfærdigvis tese 5: »Tese 5: Bukh brugte sin nationale og internationale position til at politisere og forhandlede under besættelsen bag om ryggen på den danske regering. Bukhs initiativer til ungdomsforbund og samfundstjeneste udgjorde *potentielle trusler mod dansk demokrati*.« (min fremhævelse, JTL). Her er endelig en tese, der lader sig underkaste prøvelse og bekræftelse/falsifikation. Derfor skal jeg særskilt vende tilbage til den senere. Denne type af – rigtige – teser skulle være prioriteret, og antallet af teser skulle i det hele taget have være langt færre. Især da jeg er meget enig med præses i, at begrebet tese – også – implicerer *en central antagelse* (s. 63). Det byder præses kun undtagelsesvis på i sit tsekatalog.

Når præses side 63 skriver, at han har *struktureret* afhandlingen gennem de 10 »grundteser«, nødes jeg til at modsige ham. Det har han da ikke. Hverken gennem kapitelopbygningen eller via indholdet i de enkelte kapitler, men han skriver til gengæld i kapitlerne, at her beskæftiger han sig med den og den tese. Det er ikke det samme som en strukturering ud fra tesen. De virker tværtimod noget påklistrede i de enkelte kapitler. Og hvordan i alverden ville han strukturere noget efter en tese som f.eks. nr. 2: Niels Bukh fik stor betydning for den danske nationaldyrkelse. De såkaldt »grundlæggende teser« er for flertallets vedkommende ikke egnede til at strukturere en afhandling efter.

Det falsificerer imidlertid ikke en anden af præses' opfattelser på samme side, at fordelene ved teseformen er, at afhandlingen bliver mere stram og præcis. Det kan den være. Her er den teseform – trods verbalt løfte derom – imidlertid slet ikke fulgt, og vi har ikke fået en stram, men en bredt malende fremstilling med talrige udflugter.² Stram? Nej, men godt i spænd med ambitionen om at skrive den brede faghistoriske biografi, som samme præses plæderer for andetsteds i afhandlingen, nemlig side 32. Og præcis? Tjah.... Der skal jo ikke et facit til med to streger under i en humanistisk afhandling, men præcis er nok ikke det rette ord i forbindelse med den foreliggende bog.

Antallet af fremlagte teser står i et direkte kvantitativt forhold til antal-

2. Også med kronologiske overskridelser, som det annonceres s. 63. Eksempler herpå s. 70, 95, 109, 120, 180.

let af nævnte forskere og især udenlandske teoretikere. Inspirationskilderne er tilsyneladende mangfoldige. Det er mange navne, de dukker op i indledningen, senere popper de op de mest uventede steder i både hovedtekst og noter. Der er nærmest tale om name-dropping. Der er blot ingen rigtig sammenhæng at spore mellem de »grundlæggende teser« m.m., jeg lige har nævnt eksempler på, og så tankegodset hos en Claude Levi-Strauss, Carlo Ginzburg, Georg L. Mosse, Klaus Theweleit, E.T. Hall, Elias Canetti, Norbert Elias, Umberto Eco m.m. Der er mere end abstraktionsniveauet til forskel. Det er to forskellige verdener. Har de udenlandske teoretikere spillet en større rolle for præses, kan det måske være på det snævrere idrætshistoriske område. Jeg tror det dog ikke. På det politisk-ideologiske område, som er hovedanliggendet, sporer jeg ikke de mange nævnte teoretikers indflydelse. Derfor er der heller ingen grund til at nævne dem.

3. Det friserede arkiv og andet kildemateriale

Præses udnytter som den første arkivet på Ollerup Højskole. End ikke politiet inddrog det i sine undersøgelser af Niels Bukhs virke 1940-45 under retsopgøret. Desværre er arkivet blevet rensat for belastende materiale for perioden 1940-43 (s. 35f.). Præses ved ikke, hvornår og af hvem den frisering er foretaget. Det kan være Bukh selv – hvad jeg betragter som sandsynligt – eller dem, der har villet værne om hans minde. For at det er Bukh selv, der har foretaget friseringen, taler det, at Bukh har foretaget retfærdiggørende tilføjelser på et centralt aktstykke, forslaget til en arbejdstjeneste 1943, der har fået lov til at blive tilbage i arkivet (s. 555).

Friseringen af arkivet har ikke bekymret præses stort, da han er af den opfattelse, at de tyske arkiver og de danske ministerielle arkiver i tilstrækkelig grad udfylder hullet i Ollerup-arkivet (s. 36). Jeg vil nu alligevel nok være lidt bekymret. Til gengæld er præses meget forsigtig med at udnytte den politisag, der 1945 blev indledt mod Bukh. Der kan jeg kun til dels følge ham. Ganske vist var der en oppisket stemning og masser af rygter i omløb efter 5. maj, men i betragtning af, at præses gladeligt eller i hvert fald med færre betænkeligheder udnytter 54 interviews med Bukhs tidligere elever og kolleger optaget årtier senere (s. 38), er den udtalte forsigtighed vedrørende lige politisagen påfaldende og ikke afbalanceret.

Arkivmaterialet udgør imidlertid kun en mindre del af afhandlingens grundlag. Pressematerialet er det helt centrale (s. 37). Præses har gjort intensivt brug af udklipssamlingerne i Ollerup-arkivet og Udenrigsministe-

riet. Så langt så godt, men hvorfor er afhandlingen ikke alligevel forsynet med en fortegnelse over systematisk gennemgåede aviser og tidsskrifter? Har præses ladet sig fuldstændig styre i sin avisudnyttelse af udklipssamlingerne? Det tyder det på. I visse kapitler er mange henvisninger til aviser uden datoangivelse, hvilket er en klar indikator af, at præses alene har holdt sig til udklipssamlingerne (kap. 2, note 396, 405, 421, 424, 433, 435, 456; kap. 6, note 71, 76, 79, 82, 85, 87, 101, 105, 122, 138, 320). Hvordan kan vi være sikre på, at der ikke er noget væsentligt, han har overset? Det falder ikke mindst i øjnene, at han i kapitel 9 (»Sporene dækkes«, s. 573-575) citerer Bukh fra en uidentificeret og udateret avis fra sommeren 1943 for »et i offentligheden endog overraskende antitysk standpunkt i forbindelse med en omfortolkning af sin livshistorie« (s. 573). Da præses bruger to sider på at referere denne centrale kilde, er det uforståeligt og utilfredsstillende, at han ikke har fået publiceringsstedet klarlagt. Disse forhold svækker det ellers solide indtryk af materialegrundlaget.

Præses' metodebetragtninger over avismaterialets anvendelighed forekommer ikke indlysende relevante (s. 37), mens vi savner at få noget mere at vide om, hvilken status gymnastik- og opvisningsreportager havde i tidens dagspresse: Var det centralt stof? Var det første eller anden classes journalister, der blev sat på opgaven? Var flere avisreportere med på opvisningsturneerne, var det de samme hver gang, var det stofområde for bestemte journalister, der oparbejdede nært kendskab til Bukh? Havde han særlige muligheder for at påvirke eller manipulere enkeltjournalister? Det burde være givet et par ord til overvejelse i en afhandling, hvor vi i så udpræget grad får Bukh fremstillet som et mediefænomen. Og helt grundlæggende: Hvordan slutte fra talrige avisomtaler til politisk indflydelse? Der er ikke en direkte og entydig sammenhæng. Der var (og er) langt fra mediefænomener og til en betydning uden for de samme medier.

Foruden den ordinære presse har præses også fundet plads til at inddrage et par blade fra den illegale presse, angiveligt for at få »modstandsbevægelsens syn« på Bukh (s. 36). Han er gået til det illegale *Frit Danmark* 1942-45, som er blevet gennemgået uden resultat. Og præses konkluderer: »... Bukh er ikke nævnt her alene fordi der, når der bortses fra værne-magere og toppolitikere som Scavenius og Buhl normalt ikke blev rejst kritik af enkeltpersoner i den illegale presse.« Det var som pokker! Den illegale presse er fyldt med kritik og beskyldninger mod navngivne enkeltpersoner, adressen ikke ufortalt. Når præses kan nå til den opsigtsvækkende opfattelse, er det alene, fordi han har undladt at gøre sit arbejde færdigt. Han er gået til den i 1946 trykte udgave af det illegale *Frit Danmark*, hvor der imidlertid allerede i forordet står, at den kun indeholder

SPRINGE BUKH

(Frit efter en lille Bornevise)

Springe Bukh! sagde Mor til sin lille Niels B.
 Springe Bukh, springe Bukh, springe Bukh.
 Det er mer' værd end Lærdom fra din A. B. C.
 Springe Bukh, springe Bukh, springe Bukh.
 Han øved' sig hele den udslagne Vaar,
 og lille Niels B. blev halvsvyvende Aar.
 Saa kom han i Skole — der satte han Fut
 i den yndige Leg Springe Bukh.

Springe Bukh! sagde Danmark til unge Niels B.,
 det er bedre end Bønner og Suk.
 I Ollerup fik han sin store Sukces
 — der leged, man Bukh, springe Bukh.
 Og saa sprang man Bukh hos den dygtige Mand,
 det blev en Mani i vort bukkende Land.
 Paa Højskolen blev den det vigtigste Fag,
 den yndige Leg Springe Bukh.

Springe Bukh! sagde Verden til store Niels B.
 Springe Bukh, springe Bukh, springe Bukh.
 Mod Øst og mod Vest gik hans Hold paa Tourné.
 Springe Bukh, springe Bukh, springe Bukh.
 Hver Skranke blev sprængt, og hver Grænsepæl faldt,
 man sprang og man sprang, som om Livet det gjaldt.
 Men endnu forstod man dog ikke et Kuk
 af den yndige Leg Springe Bukh.

Niels Bukh var et taknemmeligt offer for tidens satire. Her ses bare et enkelt eksempel. Det er Frits Clausen, der springer først over Bukh, derefter følger Goebbels, Göring og Hitler. (Muldvarpen, 1946, s. 8).

80-85% af stoffet i de oprindelige numre (s. 14f.), og det udeladte er blandt andet den type angreb på enkeltpersoner, som præses er ude efter. I øvrigt forekom personangrebene langt mere i de lokale illegale blade, som direkte havde en del af deres funktion ved at være lokalsamfundets revsere. Og jeg kan fortælle præses, at Niels Bukh optræder i den illegale presse – også ud over det »undersøgte« *Trods Alt* for 1945 – og det er ikke for det gode. Det havde måske været mere værd at gennemgå flere illegale blade end den systematiske gennemgang af det tyske propagandaskrift *Signal* 1940-44! (s. 37). Hvorfor i øvrigt ikke gennemgå nogle af de mange andre – og mere – relevante tyskfinansierede blade, der udkom i Danmark 1940-45, hvis det er Niels Bukh-fremstillinger, præses har været ude efter?

Den Parlamentariske Kommissions beretninger er ikke oplysende i tilfældet Bukh, skal vi have at vide (s. 37). Hvorfor mon præses har fundet den oplysning nødvendig, når det betænkes, at det samme er tilfældet for talrige andre værker vedrørende besættelsestiden? Der er jo gode grunde til, at Bukh ikke optræder! Han faldt ikke ind under nogen af kommissionernes arbejdsfelt! Så potentielt farlig blev han nemlig ikke betragtet dengang!

Endelig er der *elevstatistikken*, som bestemt danner en del af afhandlingens fundament. Hvor mange gik på Ollerup Højskole år for år, fordelt på køn og landsdel m.m. (talmaterialet er bragt i bilag A og B). Tabel A.1.0 side 856 med hovedoversigten er i sig selv meget interessant og givende, men kan den nu også bruges til det, som præses vil? Side 38 tager han elevstatistikken som indikator på tolerance over for højreradikalisme, idet han tager rekrutteringen til skolen på de væsentligste tidspunkter omkring Bukhs politiske markering som et fingerpeg om, at landbefolkningen tolererede højreradikale holdninger.³ Med andre ord: De kom, hvad enten han udtalte sig pronazistisk eller ej? Men har det noget med politisk tolerance at gøre? Landbougdommen kom ikke til Ollerup for Bukhs politiske synspunkters skyld, heller ikke på trods af dem, men for at dyrke gymnastik på de imponerende anlæg og måske komme med ud at rejse. Præses tildeler eleverne og deres familier en politisk bevidsthed, som flertallet ikke har haft. Og så synes præses at glemme, at samtidens elever og deres forældre ikke læste højskolens årsskrift og store dele af pressen i et omfang, som præses nu har gjort – og slet ikke med

3. Hertil også blandt andet s. 306, 331 med Bondes overraskelse over, at Bukhs politiske markeringer ikke gav elevnedgang, og gætteværk med hensyn til, om eleverne ville følge ham politisk.

samme nidkærhed. Præses forveksler vist det informationsniveau, han selv har opnået, med det, højskolens kommende elever dengang havde.

Side 40f. kommer præses ind på brugen af og inddragelsen af *billeder* i afhandlingen: Det er oplagt at gøre, og præses behøver slet ikke at være så floromvunden omkring det. Så nyt og epokegørende er det ikke. Det kan dog flere steder være svært at følge præses i billedanalysen. Således illustration nr. 75 side 353, hvor Stauning og Bukh går side om side, og præses konstaterer i den ledsagende tekst: »uden at der spores direkte kontakt.« Hvad havde han forventet? Skulle de klamre sig til hinanden? Endnu mere mystificerende er de følgende sætninger, hvor det fortælles, at Bukh »ikke umiddelbart« bragte fotografiet i sit årsskrift. Først efter Bukhs død blev det bragt, men da er det mildt sagt misvisende at tale om det »umiddelbare« lige forud. Afdøde Bukh kom aldrig til at bringe billedet! Det må være det præcise budskab!

Der er mange banale kildekritiske overvejelser både i indledningen og senere, dvs. at de er på metode 1-niveau på grunduddannelsen. De kunne med fordel være udeladt.

4. Begrebsdannelse og begrebsanvendelse

Her er egentlig afhandlingens akilleshæl, skabt af præses selv. En mere ide-historisk eller teoretisk determineret opponert kunne vælge at slå ned her og gøre meget ud af det ud fra side 42-62 i forhold til hele hovedfremstillingen. Det vil jeg ikke gøre. Det vil forklejne afhandlingens øvrige fortjenester. Problemet er nemlig, som præses selv skriver præcist side 31: »Niels Bukhs ideologiske tankemønstre kan *ikke* bestemmes definitivt.« Derfor har præses fundet det mere væsentligt at afdække faktiske politiske initiativer. – Alligevel kan han ikke lade være med at gå nærmere ind i en konkret ideologisk bestemmelse af konkrete udtalelser i specifikke sammenhænge! Det fører ham mange steder ud i politisk-ideologisk hængedynd!

Se f.eks. side 292, hvor præses ser retoriske ligheder mellem højskolebevægelsen og den nazistiske ideologi.

Side 293 finder han lighedspunkter mellem i det mindste retorikken i den danske landgymnastik og nazismens idrætsideologi (!) især omkring begreberne folkelig gymnastik og fører.

Side 295: Præses fornemmer (sic!) lighed mellem grundtvigianisme og nazisme i forskningen ...«

Det er ikke en politisk skolet og begrebsmæssig bevidst mand, præses udsætter for ideologisk analyse på grundlag af spredte presseudtalelser.

Den lidet verbale Niels Bukhs selvscenesættelse gør det ikke lettere med den ideologiske indplacering. Masseopbud og uniformering, herunder fornyelse og udvikling gennem kropslig udfoldelse, var jo ikke noget specielt højreradikalt, endsige nazistisk patent. Det var en arv fra den socialistiske arbejderbevægelse.

I talrige forsøg på at håndtere højreradikalisme/nazisme i forhold til konkrete udtalelser af Bukh bliver resultatet blot et »nå« for læseren, for Bukh udtaler sig ikke præcist eller entydigt nok dertil. Det er hverken Bukhs eller præses' skyld. Derved løber præses ind i mange blindgyder, når han forsøger en egentlig ideologisk bestemmelse. Han havde vundet noget – også i sidetal – hvis han havde holdt sig mere bredt til Bukhs handlinger og generelt til hans begejstring for nazismen. Manden var gymnast og ikke trænet politiker. Derfor er det i dag mindre interessant ud fra en mosaik af presseklip at kunne bestemme ham som mere eller mindre nazist.

5. Niels Bukhs politiske udvikling til 1933/34

Det mest påtrængende spørgsmål i afhandlingens første kapitler er, hvorfor Niels Bukh blev højreradikal og trådte frem som fortaler for Det Tredje Rige i 1933? Det vil jeg godt drøfte lidt nærmere. Niels Bukh havde forudsætningerne for noget andet med en fri opvækst og opdragelse under moderne pædagogiske principper (s. 66ff., 183). Præses finder de første udtalelser om dansk politik og partivæsen, som kan udlægges negativt i 1922, da Bukh er 42 år, etableret gymnastikpædagog og succesrig leder af sin egen gymnastikhøjskole (s. 167).

Udtalelserne er sparsomme i de følgende år, og præses må ty til en række formodninger i et forsøg på at give et bud på, hvad der påvirkede Bukh. Han nævner den mulige inspiration fra den danske radikale højrefløj (s. 168). Dog uden at omtale den mest slagkraftige og omfattende, og måske den for ham mest relevante gruppe, nemlig Cornelius Petersens Selvstyrebevægelse, der skabte stærkt røre særligt i Sønderjylland i anden halvdel af årtiet. Niels Bukh fik i ikke ringe grad sin elever fra bondefamilier i det område.

Den anden mulige påvirkning finder præses i Tyskland og Østrig, da Bukhs gymnastik i et vist omfang gennem 1920'erne bredte sig dertil. Der er ingen tvivl om, at de gymnastikmiljøer, han der samarbejdede med, var af højreorienteret tilsnit (s. 168-170). Her er spørgsmålet blot, om han fandt disse samarbejdspartnere, fordi de også passede hinanden

politisk og holdningsmæssigt. Vor viden derom hviler alene på lærer Kristian Krogshedes trykte rejseskildringer og den tyske idrætsforsker Roland Naul, og de er ikke egnede til at drage sikre konklusioner på grundlag af.

Her vil jeg indskyde en bemærkning om, hvor vigtigt det er at holde fast i, at det ikke var tilfældige miljøer, Bukh samarbejdede med i Tyskland og Østrig. Præses kan næsten få én til at tro det. På side 170 har han en bemærkelsesværdig generalisering: »... Bukhs meget samarbejdede gymnaster kunne legemliggøre den i den tyske og østrigske ungdomskultur udbredte romantiske forestilling om et folk, der intuitivt søgte mod en indre samhørighed.« Er det ikke præses, der romantiserer her i stedet? Der var bestemt ikke tale om *en* ungdomskultur i hverken Tyskland eller Østrig i 1920'erne. Det store socialdemokratiske ungdomsarbejde passer ikke ind i denne forestilling. Et arbejde, som Krogshede i sine rejseberetninger synes blind for: Ikke et ord om den politiske situation i Wien og de andre industribyer, som Niels Bukh besøger i 1920'erne (s. 171). Det fortælles ikke, hvem hovedparten af ungdomsarbejdet er i hænderne på. Wien præsenteres som det triste Wien, det armodige Wien, det glade Wien, men hvad med det røde Wien! Hvor blev det af? De ideologiske briller var der vel også. Ville Krogshede og Bukh ikke se det, eller ville de blot ikke nævne det, som var lige foran dem? Er det endnu en indikator på højreorienteringen?

Præses fremkommer ikke rigtigt med noget konkret om tysk påvirkning (s. 173-181). Der er en del varm luft om mulig påvirkning fra NSDAP og Hitler. Bukh skal senest 1924 have haft kendskab til Hitler, antydes det (s. 175), hvilket bygger på en udtalelse fra Bukh 1933. Præses tør med god grund ikke tage det for givet. Alligevel udbreder han sig yderligere om NSDAP's udvikling i 1920'erne og kommer ikke godt fra det. Det er ikke rigtigt, at NSDAP i 1924 var en blandt mange højreekstremer bevægelser i Tyskland (s. 175). Partiet gjorde heller ikke meget væsen af sig, som præses skriver side 176, at det gjorde. I 1924 sad Hitler i fængsel, og de fleste af partiets andre ledere var flygtet til udlandet, hvis de ikke selv sad fængslet. Partiet var forbudt i hele Tyskland, så det er en overdrivelse af præses at skrive, at partiet endnu i foråret stod relativt stærkt før en nedgangsperiode.⁴ Præses får end ikke skabt indicier for en kobling til nazismen i Tyskland i 1920'erne.

4. Da Hitler senere får en elskerinde, Eva Braun, tilføjer præses elegant et von, så hun bliver til Eva von Braun (s. 407).

I en delkonklusion side 200 vælger præses at nøjes med at pege på muligheder for højrepåvirkning, dels danske, dels tyske og østrigske – *mulig indirekte* inspiration, skrives det. Svagere kan det ikke være, men fair. Vi ved det ikke ved udgangen af 1920'erne.

Jordomrejsen 1931 er ikke uden betydning, når Bukhs politiske udvikling skal tolkes. Hvorfor tager Bukh overhovedet til Sovjet 1931 (s. 206)? Han havde selv ønsket det, ville til så mange lande som muligt på en rute, der lod sig finansiere. Sådan tænkte forretningsmanden Bukh. Det var ikke et særligt ønske om at se Sovjet. Men er det ikke sådan, at Bukh var *antikommunist*, før han rejste til Sovjet? At han havde øjnene med til at være stærk kritisk uanset, hvad han ville få forevist derovre? Det indtryk får man af fremstillingen, og det er da en pointe i sig selv.

Omvendt var Bukh blind for alle problemer og kritisable forhold, da han rejste videre til »østens førende nation« – Japan (s. 223-245). Der kunne være gjort mere ud af at slutte ud fra både dette og Sovjetbesøget, der kunne have bragt afhandlingen videre end den meget forsigtige delkonklusion side 253: Bukh brugte sin internationale position til at politisere, men endnu ikke kraftigt og massivt møntet på danske forhold, ikke på kant med demokratiske kræfter.

Så kommer den angiveligt nazistisk vækkelse 1933-34. Hjemkommet fra en rejse til Tyskland markerede Bukh sig kraftigt i den danske presse til fordel for Det Tredje Rige. Her fæster præses meget fornuftigt ikke lid til Bukhs påstand om at være inspireret af Hitler længe før magtovertagelsen (s. 260). Men hvordan ser præses så på en anden af Bukhs påstande fra det år: Bukh påstår at have privilegeret politisk forståelse 1933 – småt måske med dansk partipolitik, men international politik var hans gebet (s. 280). Præses synes at ville give ham ret, når han side 333 skriver, at Niels Bukh 1933 fremlagde en forbløffende gennemført og konsistent nazistisk inspireret analyse. Forbløffende for præses? Det kan jeg ikke genkende ud fra, hvad jeg har læst i kapitel 4. For eksempel er Niels Bukhs opfattelse af forholdene og den politiske situation i Østrig naiv og amatøragtig, præget af nazistiske overdrivelser (s. 275).

Så når vi den – meget – lange konklusion på kapitel 4, der viser de store vanskeligheder, præses har været i, når han har skullet forklare Bukhs politiske udvikling. Blandt andet side 330 er der således masser af forbehold og fyldord samt spørgsmålstejn – præses føler sig ikke på sikker grund.

Side 329 skriver præses, at Bukh 1933 klart overskred, hvad der var normalt blandt danske højreradikale som Henning Kehler, Ole Bjørn Kraft og Arne Sørensen. *Normalt* blandt højreradikale? Hvad mener

præses? Og er det ikke lidt tidligt at trække Arne Sørensen ind i den højreradikale klub i 1933?

Så kommer vi endelig til årsagerne til den politiske vækkelse:

Side 330 skriver præses, at der kan ligge *opportunistiske grunde* bag Bukhs veneration for nazismen, men den konklusion holder kun et par sider. Side 333 hedder det nemlig, at Niels Bukh 1933 fremlagde en forbløffende gennemført og konsistent nazistisk inspireret analyse, som måske ikke var resultatet af blot kort tids ophidselse, men også byggede på en mere »vedvarende 'rationelt' betonet forståelsesramme.« Hermed har præses helgarderet sig med begge muligheder. Hvad præses egentlig mener, er ikke klart.

Vi får også at vide, at Bukh ikke kan betegnes som nazist.

Synligt usikker over ikke at nå en mere håndfast forklaring på Niels Bukhs politiske udvikling melder præses da ud side 334: »Det kan synes en mangel, at det i en politisk-ideologisk biografi ikke er muligt at give et helt præcist signalement af hovedpersonens indre ideologiske rørelser.«

Jeg finder ikke, at det er en mangel. Præses har gjort, hvad han kunne på det givne spinkle kildegrundlag. Han har fra starten ved sine egne valg ført sig selv ud i denne situation.

6. Niels Bukhs politiske markering og den politiske konjunktur i Danmark 1922-50

Et par steder sætter præses Niels Bukhs politiske ageren i forhold til den generelle politiske situation og konjunktoren for højreradikalismen i Danmark.

For 1920'ernes vedkommende er det allerede omtalt, at præses ikke synes at have været opmærksom på den mest indflydelsesrige højrestrømning i årtiets anden halvdel, Cornelius Petersens Selvstyrebevægelse. Den markerede sig kraftigt, og regeringen kunne ikke undlade at reagere på dens provokationer.

Til gengæld synes det, som om præses kobler Niels Bukhs udmeldinger til fordel for Det Tredje Rige 1933 sammen med en generel højreradikal bølge efter 1933, der synes at skulle have været til 1935/36. I hvert fald mener præses, at den danske højreradikalisme går tilbage fra 1935 (det formuleres på varierende måde s. 362 og 452). Dens operationsfelt skulle være indskrænket, ligesom den angiveligt skulle være trængt af den sidende regering.

For at forstå det må jeg først spørge, om denne udviklingslinie tegnes ud fra en skelnen mellem højreradikalisme og nazisme i dansk politik i årtiets sidste halvdel? Ganske vist kommer der i den periode mere styr på de urolige elementer i Konservativ Ungdom, men tøjlet blev de ikke. Og Landbrugernes Sammenslutning er ikke ude af spillet. Og ved valgene i 1935 og 39 springer DNSAP frem, ved valget 1939 også Dansk Samling, ligesom en række yderligere højregrupper samler sig. I en dansk parlamentarisk sammenhæng med et allerede solidt etableret politisk system er det bemærkelsesværdigt. Det kan jeg ikke tolke som et tilbageslag for de yderste højrestrømninger i Danmark. Tværtimod når de deres zenit i 1939, uanset om vi bruger etiketten højreradikalisme eller nazisme.

Så er der tiden 1940-43, 1943-45 og tiden efter maj 1945. Det er ikke til at blive uenig med præses om Niels Bukhs politiske omsving 1943. Det er meget tydeligt dokumenteret. Men hvordan med Bukhs stilling 1940-43? Hvordan var hans muligheder for politisk ageren og stillingtagen i den periode i forhold til andre partiers og grupper? Var han ikke stort set udkonkurreret af DNSAP for først rigtigt at få chancen efter foråret 1943, da besættelsesmagten havde ladet DNSAP falde? Hvis han overhovedet rigtigt fik den? Det er et spørgsmål, som ikke bliver besvaret.

7. Niels Bukh som en potentiel trussel mod dansk demokrati under besættelsen

»Måske er politisk magtudøvelse farligst der, hvor den forsøges lanceret som et ubesmittet alternativ til den traditionelle politikudøvelse« (Hans Bonde, s. 22).

Niels Bukhs rolle under besættelsen er af særlig betydning, når præses skal forsøge at gøre ham til en politisk betydningsfuld person. Indtil 1940 lader det sig ikke dokumentere, at Bukh har haft nogen særskilt indflydelse på den politiske opinion i Danmark – heller ikke med hensyn til opfattelsen af Tyskland og slet ikke i de i forvejen antiparlamentariske kredse.⁵ Ollerup Højskole var heller ikke arnestedet for en årlig udklækning af hundredevis af Hitler-begejstrede unge, der kunne danne basis for en sta-

5. Blandt Bukhs få nævnte venner under besættelsen var M. Hedegaard, som præses s. 570 gør til formand for Dansk-Tysk Forening. Hedegaard var kun sekretær for foreningen, P. Knutzen var formand fra først til sidst.

dig voksende opinionsgruppe bag Bukh. Flertallet af højskolens øvrige lærere delte ikke Bukhs opfattelse af Det Tredje Rige og viderebragte heller ikke sådanne holdninger til eleverne.

Bukh repræsenterede før som efter 9. april 1940 kun sig selv, og det gælder også i forholdet til besættelsesmagten. Præsens vil alligevel have os til at tro, at Bukh havde noget særligt at tilbyde tyskerne i kraft af sin nationale og internationale position som gymnastikleder. Jeg tror snarere, at det var afgørende for forholdet, at Bukh havde etableret positive private kontakter til nogle af de tyske ledere tilbage i 1930'erne.⁶ Han var ikke en nyomvendt efter besættelsen, der blot ville udnytte konjunkturerne – set fra et tysk synspunkt.

Bukhs initiativer under besættelsen betragter præsens som potentielt farlige for dansk demokrati med den *generelle begrundelse*, at han har viden om, at Bukh så grundlæggende positivt på besættelsesmagten og om tyskernes forsøg på at skabe et nyt europæisk magtrum (s. 520). Med en sådan generel begrundelse kan mange andres initiativer under besættelsen gøres »potentielt farlige« uden at have andet end ordene som indhold. Der var ikke mangel på projektmagere eller tilbud til tyskerne. Det afgørende for den potentielle farlighed må være, hvor realistiske de kunne være.

Der er væsentligt tale om to initiativer fra Bukhs side: August 1940 præsenterede Bukh et forslag til *Danmarks Ungdomsforbund*, der skulle være det eneste statsunderstøttede og statsanerkendte ungdomsforbund i Danmark.⁷ Målet var en monopollignende organisation omfattende stort set hele ungdomsarbejdet, naturligvis med Bukh selv som leder (s. 538). Forslaget havde ikke opbakning hos den danske regering og heller ikke i alle ungdomsorganisationerne. Planen havde ikke »de store muligheder« for at blive realiseret uden opbakning fra besættelsesmagten, skriver præsens. Nej, det tør siges!

Når præsens derpå alligevel vil argumentere for den potentielle farlighed, må han meget langt ud og bruge formlen hvis og hvis. Vi er ude i en variant af kontrafaktisk historieskrivning, hvor der kan stilles spørgsmål ved relevansen. Han går så vidt som til at konstruere en situation, der aldrig indtrådte, for at fastholde farligheden, nemlig at tyskerne i Danmark

6. Det er Hans Bondes opfattelse, at det store stævne på Ollerup Højskole 1935 »formentlig« gav de tyske autoriteter et signal om Bukhs potentiale. Det forbliver gætteeri.

7. Dette initiativ var oprindeligt ikke Bukhs eget, men bibragt ham af Peter Marcussen og Marinus Jensen, der lagde det videre arbejde i hans hænder.

ville operere med – jeg citerer – »en legalitetens vej som middel til totalitære mål.« »Med en tyskvenlig Bukh i spidsen for et politisk betonet *tendentielt* monopol på ungdomsarbejde på et tidspunkt, hvor den tyske krigsmaskine fejede hen over Europa, var forslaget under alle omstændigheder problematisk for det demokratiske Danmark.« (s. 540, fremhævelsen er min, JTL) Jeg mener, at citatet med dets antagelser og forbehold taler for sig selv. Præsens vrider og vender ordene. Der er ikke meget tilbage af en potentiel trussel med dette tendentielle monopol – for nogen reel trussel nærmer vi os slet ikke. Præsens skylder os at holde fast i de datidige politiske realiteter og stille sig selv spørgsmålet: Hvad havde Bukh at byde på, som den siddende regering ikke havde? Hvad skulle få besættelsesmagten til at gennemtvinge denne ungdomsorganisation med Bukh som leder? Ingenting er svaret med vort nuværende kendskab til besættelsespolitikens grundlag, og går vi ud fra en situation, hvor regeringen var trådt definitivt tilbage, så var demokratiet jo allerede sat ud af funktion, og Bukh kunne vel ikke være en trussel mod noget, der ikke længere var der? Regeringen kunne ikke med det demokratiske skin i behold acceptere en tysk dikteret ungdomsorganisation i Danmark. Det vil præsens ikke desto mindre prøve at overbevise os om.

Bukhs andet initiativ omfattede planer for oprettelsen af en tvungen *arbejdstjeneste* i Danmark efter tysk mønster. På en rejse til Berlin i april 1942 drøftede han konceptet for en sådan dansk arbejdstjeneste med tyske ledere, der skulle omfatte hele den mandlige danske ungdom. Der er blot den hage ved dette initiativ, at det aldrig kom videre. Det nåede ikke ud over diskussionsstadiet. Hvordan da gøre det til en potentiel demokratisk trussel? Atter må præsens bruge formlen hvis og hvis.

Jeg refererer præsens (s. 556): Hvis man i Arbejdsministeriet havde kendt til Bukhs plan i efteråret 1943 (efter 29. august!), ville man ikke kun være blevet nervøse, men decideret angst for, hvad Bukhs arbejdstjeneste kunne bruges til. Nazistisk indoktrinering af ungdommen og i yderste konsekvens fronttjeneste for værnemagten?

Det er en mangel ved afhandlingen, at præsens ikke er opmærksom på, at besættelsesmagten havde en vis erfaring med forsøget på at indføre en arbejdstjeneste i Danmark fra foråret 1941, da DNSAP havde stiftet Landsarbejdstjenesten (LAT), der i de følgende år (til sommeren 1944) blev massivt finansieret af tyskerne, men ikke havde held med tilslutningen. De unge kom ikke frivilligt, selv om de blev lokket med rejser til Tyskland. Mon de unge i større omfang ville være kommet til Bukh? Bukh befandt sig på den samme side af den nationale skillelinie som DNSAP. Hans plan for en arbejdstjeneste ville også *kun* kunne gennem-

føres som tysk magtbud, og da er vi tilbage ved hvis og hvis. Tyskerne fulgte en besættelsespolitik også i dette spørgsmål, der gør al spekulation om Bukhs »potentielle« farlighed for demokratiet ufrugtbar. Hvad Bukh havde at tilbyde besættelsesmagten, havde som forudsætning, at demokratiet var sat ud at spillet i forvejen. Samlingsregeringen ville ikke kunne acceptere Bukhs initiativer for en tvungen arbejdstjeneste, og initiativerne var på et område, som besættelsesmagten ikke ville opgive det stabile forråds-kammer Danmark for at få gennemført.

Jeg kan derfor kun give præses ret, når han skriver side 568, at Niels Bukh 1943 stod isoleret i det danske politiske liv – mit bud er, at det gjorde han stort set under hele besættelsen og ikke kun fra 1943. Det gjorde ham ikke specielt attraktiv for besættelsesmagten, men heller ikke det modsatte. Spørgsmålet var i stedet, om besættelsesmagten fandt det værd at bruge ham. Det gjorde den ikke. Nogle grunde er angivet ovenfor.

8. Udnyttelsen af den biografiske genre

Den biografiske genre forærer brugeren deraf nogle spilleregler og former, som kan gøre det lettere både at komme fra start og strukturere et forløb. Den afskærer også let nogle indsigter og sammenhænge. Genren er ganske enkelt ikke lige god til alle typer af historiske problemstillinger. Det har været diskuteret en del i de senere år.

Her er spørgsmålet om brug af den biografiske genre eller ej ikke relevant. Præses har gennem sin fremstilling overbevisende demonstreret, at Niels Bukh er en biografi værd. Men præses lægger selv op til, at der tages stilling til hans brug af genren, dels gennem opstilling af de biografiske 10 bud (s. 32-33), dels i konklusionen (s. 727-729), dels på grund af selve de stilistiske greb afhandlingen igennem. Om de sidste først. Fremstillingen havde været meget mere læservenlig, om den var blevet strammet betydeligt, og inddragelse af »teserne« ikke var blevet gennemført konsekvent i hvert kapitel på den skole- eller lærebogsagtige måde, som tilfældet er. Præses holder læseren for meget ved hånden undervejs. Han forklarer, hvad han nu vil gøre, i stedet for at gøre det, og de mange gentagelser må være et udtryk for, at præses ikke har tillid til læserens hukkommelse.

De opstillede biografiske 10 bud, der er at betragte som en løs tangent i forhold til afhandlingens hovedanliggende, er så tilpas generelle, at de næppe vil møde større modsigelse eller anvendelse, men dog næppe hel-

ler nå en udbredelse som de allerede velkendte 10 bud! I det 10. bud (præses' altså) nævnes den idræthistoriske biografi specielt. Hvorfor mon det? Det er jo ikke det, vi har med at gøre her, når vi henholder os til afhandlingens undertitel og problemstilling. Der kunne lige så godt være nævnt andre biografityper, især den populære politikerbiografi, som nærværende biografi jo nu skal ud i hård konkurrence med!

Til sidst (s. 727-729) vender præses tilbage til den politisk-ideologiske biografi som genre, hvor dels tidligere konklusioner gentages eller komprimeres, dels kommer det frem, at denne biografi har godtgjort, at der på godt og ondt kan være rum for individet i historien. Det er da heldigt! Men det kunne måske være konstateret uden *alle* de 728 foregående sider?

Der bliver også fra præses plads til et lille hjertesuk til allersidst: Afhandlingen kan ifølge præses læses som en generel advarsel mod stærke ritualer og mennesker med udstråling (s. 729). Det er den imidlertid bestemt ikke. Der skal være plads til det dynamiske og karismatiske, blot skal vi ikke parkere fornuften og den kritiske sans i garderoben, når vi er til rockkoncert eller fodboldkamp. De her valgte eksempler er præses', men jeg vil udstrække dem til disputatsoppositioner!

9. Afslutning: »Stor« – større – størst

Afhandlingen afsluttes med ikke mindre end tre konkluderende kapitler (kap. 11-13), der afslører, at præses lige så lidt her som i afhandlingen i øvrigt har kunnet holde sig til at skrive en politisk-ideologisk biografi, men at gymnastikken gennem »ritualets mester« trænger sig på og bryder ind. Vi spares ikke for en gentagelse af indledningens mange teser, men får til gengæld ikke en perspektivering, der rækker ud over dem, hvilket på grund af tesernes karakter ville have været særligt velkomment.

Har præses med denne afhandling givet Niels Bukh en varig plads i dansk politisk historie 1933-45? Næppe. I det mindste har han ret i den karakteristik, at i dansk antiparlamentarisk historie er der ingen anden som Niels Bukh (s. 24). Skal Bukh placeres som den tredje »store« højreradikale sammen med Kaj Munk og Arne Sørensen? Sidstnævnte er præses' mål i tese 3, selv om han vakler mellem at karakterisere dem som »store« og »toneangivende«. For mig er det ikke ganske det samme. Storhed er et positivt ladet udtryk. Inden for en politisk-ideologisk forståelsesramme var der ingen storhed forbundet med Bukh. Hvordan bringe Munk, Sørensen og Bukh på én formel? Jeg har svært ved at se det. Arne

Sørensen arbejdede jo også inden for det parlamentariske system. Munk arbejdede hverken som Bukh eller Sørensen. Det gør det svært at angive størrelser, hvis de overhovedet er relevante. Jeg efterlyser meningsfulde kriterier?

Om Bukhs politiske størrelse: Der er i afhandlingen en klar tendens til at overvurdere Niels Bukhs politiske betydning. Den er i sig selv vanskelig at måle, og elevtallet på højskolen duer ikke dertil. Antallet af positive eller negative avisomtaler er heller ikke noget anvendeligt parameter. Pressens øjeblikbestemte skrivelser var stort set omkostningsfrie og langt fra de steder og organer, hvor politiske beslutninger i Danmark blev taget. Bukh havde kun en »sakrosant« status at betjene sig af, ikke noget omfattende, informelt politisk netværk, der kunne kompensere for de organiserede partiers. Han havde få eller ingen pressionsmuligheder i den politiske offentlighed og betjente sig først af det etablerede partisystem, da det var nødvendigt for at undgå katastrofen. Også i det antiparlamentariske miljø stod han kun ganske perifert placeret. Han ville ikke selv have noget med de mange partiførere at gøre, så det gjorde hans gennemslagskraft endnu mere begrænset, end den kunne have været. Det er kun ganske få gange, hans navn bliver kædet sammen med genrejsningsplaner, og de antiparlamentariske kredse regnede ikke med ham som medspiller. Det var ikke nok med et positivt syn på Det Tredje Rige. Det tog man som en selvfølge i de kredse.

Specielt Bukhs rolle under den tyske besættelse bidrog hverken til at øge hans politiske indflydelse eller demonstrerede ham som en politisk sværvægter. Han var alene perifert med i politisk spil, fordi han ville lade sig bruge af tyske interesser og søgte at udnytte besættelsen til at fremme sine førerambitioner på ungdomsområdet.

Om Niels Bukhs størrelse i øvrigt: Præses tøver ikke med at begive sig ud i at sammenligne Bukh med nogle af de andre bedst kendte danskere i mellemkrigstiden: Karen Blixen, Carl Nielsen, Knud Rasmussen m.fl. (s. 687). Den slags giver jeg ikke ret meget for.

Præses' hensigter og mål i øvrigt: Det har været en af præses' hensigter i denne afhandling at optræde som den samvittighedsfulde modstander (s. 29). Det synes jeg, han har gjort. Han har også ønsket at fremstille Niels Bukh nuanceret. Det mål er også nået (s. 29). Afhandlingen er stort set fri for forsøg på psykologiske forklaringer, og Bukhs homoseksualitet udnyttes ikke overdrevent som forklaringskomponent, men underspilles heller ikke. Det har været en svær balancegang, der er lykkedes. Endvidere har præses villet givet et bidrag til et nuanceret beredskab over for nutidige former for højreekstremisme. Nazismens symbolanvendelse, kropskultur

og ungdomsdyrkelse var af betydning for den nazistiske fascination i Danmark. Jeg citerer: »Vil man bekæmpe (ny)nazismen, er det ikke nok at kunne identificere dens dødningehoved, man må også kunne genkende det smilende, rundkindede ariske pigeansigt« (s. 62). Her stiller jeg mig mere tvivlende, om præses har nået sit mål, al den stund, at jeg ikke engang forstår, hvad han mener med »det smilende, rundkindede ariske pigeansigt«?

Afhandlingens kvaliteter til trods tror jeg ikke, at den kommer til at bidrage til det antinazistiske beredskab. Allerede dens længde lægger en hindring i vejen herfor! Men kortlægningen af både Niels Bukhs begrænsede politisk-ideologiske virksomhed og hans store indsats som gymnastikpædagog er af varig værdi.